

Persoonlijke en pastorale herinneringen van een kwartfriese predikant

Evenals Jan Popkema in het Woord vooraf van het nu gepresenteerde boek heeft gedaan, begin ik iets te vertellen over mijn grootmoeder, maar dan niet die van moederszijde, maar die van vaderskant. Ik ben de oudste kleinzoon van Trijntje Nijdam, geboren te Spannum in 1889 als dochter van Bauke Willems Nijdam en Tjietske Feikes de Boer. Langs die lijn ben ik een kwartfries.

Niets bijzonders; zo lopen er in Nederland duizenden rond. Maar zo'n gegeven gaat méér spreken als je mijn andere kwartieren bekijkt. Via de grootmoeder van moederskant ben ik een Geldersman. Mijn grootvader van moederszijde was een Amsterdammer, met ondermeer Duitse wortels. Alleen de grootvader die mij zijn naam gaf kwam uit Weesp, waar de familie Vree al sinds het begin van de achttiende eeuw woont. Kort gezegd: samen laten mijn kwartieren zien dat Nederland ten tijde van de oprichting van het Kristlik Frysk Selskip - 1908 - aardig in beweging was, steeds meer op weg naar eenheid: één volk, één taal, één natie. Knippenberg en De Pater melden in hun boek *De eenwording van Nederland* (1990, 86): 'Tussen 1900 en 1930 was de migratie tussen provincies hoger dan ooit voor of na die tijd, namelijk jaarlijks 40 tot 50 interprovinciale migranten per 1000 inwoners'. Het KFS moest dus van het begin af tegen de stroom inroeien.

Dat beide grootmoeders migreerden, gebeurde niet vrijwillig. Bauke Nijdam stierf in 1891 en mijn grootmoeder hertrouwde met Douwe Jetzes Reitsma (voor mij later gewoon: 'opa Reitsma'), een weduwnaar met eveneens één kind. Ze bleven nog een aantal jaren in Friesland wonen, kregen nog een aantal kinderen, en verhuisden rond 1900 naar Weesp, waar mijn stief-overgrootvader botermaker werd op de plaatselijke melkfabriek Neerlandia. In Holland viel meer te verdienen: hier gold een economisch motief. Mijn andere grootmoeder, geboren te Hattem, werkte als dienstmeisje in het gezin van de hoogleraar P. Biesterveld, die na de mislukte samenvoeging van de Kamper School en de theologische faculteit van de Vrije Universiteit in 1902 de overstap maakte naar de Vrije Universiteit. Zo kwam zij in Amsterdam en vandaar na haar huwelijk in Weesperkarspel.

Wat namen die migrerende mensen mee? In de eerste plaats hun geloof en kerkelijke verbondenheid. Mijn grootouders waren leden van de in 1892 tot stand gekomen Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) – afkomstig uit de Afscheiding van 1834 en de Doleantie van 1886 –, die in de jaren daarna met vallen en opstaan naar eenheid groeiden. In Weesp werd de eenwording van beide stromingen – bij mijn grootouders waren beide lijnen vertegenwoordigd – op plaatselijk niveau pas in 1917 afgerond. Als bekroning op de eenwording verrees in 1928 in Weesp een prachtig kerkgebouw van de architect Egbert Reitsma, uitgevoerd in paarsbruine Groninger mondsteen en expressieve kleuren in de grote parabolische kapconstructie. U kent Reitsma's werk hier in Kollum (1925) en in Leeuwarden (Pelikaankerk, 1931).

Wat ze verder meenamen? Herinneringen natuurlijk, maar ook voorwerpen. Bij mijn Friese overgrootouders denk ik vooral aan twee foto's (waarschijnlijk trouw- of familiefoto's) – als kind werd ik geboeid door de kappen en oorijzers van de vrouwen daarop die foto's – en de geboortelepels die in een rekje aan de wand hingen. Bovenal: hun taal. Niet dat mijn overgrootouders of mijn grootmoeder ooit Fries tegen mij spraken, maar die taal was er wel, al was het alleen maar in het Friese accent dat mijn overgrootvader nooit had verloren. Opa Reitsma was trouwens ook het enige lid van het KFS in Weesp (*Kristlik-Fryske Beweging*, 393). Jan zocht dat voor mij uit: ik wist het niet!

Wat ik wel wist? Dat mijn grootmoeder – die accentloos Nederlands sprak – in de kerkbank waar ze altijd zat een bijbeltje had liggen: *It Nije Testamint*, in de vertaling van G.A. Wumkes, uitgave 1933. En omdat ik vrijwel altijd naast mijn grootmoeder zat, is daar mijn

eerste kennis van het geschreven(!) Fries begonnen. Want niet alleen zij gebruikte dat boek – ik ook, als de preek me niet boeide (bij een kind gebeurt dat nogal eens). Wumkes' vertaling werd mijn eerste leerboek voor een vreemde taal. Later kwamen daar een aantal uitgaven van de Kristlik Fryske Folksbibleteek bij, waaronder J.J. Kalma, *Om Gysberts Japiks hinne* (1963). Ik heb het boek – ooit eigendom van mijn grootmoeder – nog in mijn boekenkast staan. Omdat ons gezin boven mijn grootouders woonde en ik vaak bij hen binnenliep, kon ik die Friese boeken makkelijk inzien en lezen. Lezen – verder kwam ik niet. De taal klonk niet in mijn oren. Vandaar dat mijn grootmoeder nogal eens in de lach schoot als ik probeerde iets hardop voor te lezen. Het regelmatig horen van de taal volgde eerst toen ik in 1970, na twee jaar als kandidaat overal in het land gepreikt te hebben, in Broeksterwoude predikant werd.

Eén van die vele preektochten naar een vacante gemeente zal ik nooit vergeten. Ik werd 's-zaterdagavond door een ouderling van de trein afgehaald bij het station Grouw-Irnsom. Tijdens de rit naar het betreffende dorp maakte hij meteen duidelijk wat hij van mij verwachtte: dat ik, als ik daar predikant werd, binnen de kortste keren het Fries zou beheersen. Immers als theoloog kende ik naast Nederlands en drie moderne talen ook nog Grieks, Latijn en Hebreeuws. Dan kon Fries als achtste taal er nog wel bij! Of ik de man toen verteld heb dat ik het Fries al beheerste – zij het dan zuiver passief – weet ik niet meer, wel dat ik dacht: daar moet ik nooit zijn – want als het zo moet, dan pas ik!

In Broeksterwoude heb ik in zes jaar mogen leren niet alleen hoe Fries klonk, maar ook dat er verschil bestaat tussen het Fries zoals het daar op het dorp veelal werd gesproken en het literaire Fries.

Het eerste ging vrij simpel: mijn vrouw en ik hebben ieder die we ontmoetten gevraagd Fries tegen ons te spreken. De Broeksters zijn zo vriendelijk geweest dat van meet af aan te doen, in de kerkenraad, maar ook tijdens de kennismaakbezoeken in de eerste maanden voor en na de bevestiging. Vooral voor mijn vrouw had dat iets van een stoomcursus. Zo een bezoek aan een oude vrouw die we in de bedstee aantreffen. Lopen ging moeilijk, want ze was onlangs op haar 'knibbels' gevallen. Pas nadat we het huis alweer uit waren en ik mijn vrouw onder meer had verteld wat 'knibbels' waren, begreep ze de toedracht. Na zo'n ervaring dacht ik dat ik nog maar een handje moest helpen. Een dag na mijn intrede deed onze oudste zoon zijn intree. Mijn vrouw lag in het kraambed, de bibliobus kwam voorrijden en ik leende daaruit Fedde Schurers autobiografie, *De bisleine spegel* (1967). Ik gaf haar het boek en zei: dat moet je maar eens lezen, dan begrijp je het Fries sneller! Deze 'kort door de bocht didactiek', mislukte faliekant – maar al doende leert men: zij verstaat het Fries net zo goed als ik.

Mijn tweede didactische fout, mede beïnvloed door de manier waarop ik via Wumkes' vertaling het Fries leerde: de gedachte dat iedereen die Fries sprak, die taal ook makkelijker kon lezen dan het soms wat plechtige kerkelijke Nederlands. Ik wilde de oudste catechisanten het formulier voor de bediening van de doop aan kinderen zo goed mogelijk duidelijk maken. Dat ging moeizaam. Ik dacht toen een oplossing gevonden te hebben door de aanschaf van een in gestencilde vorm uitgegeven Friese versie. Ik heb er geen exemplaar meer van, maar ik vermoed dat dit de *Liturgyske teksten* waren die in 1975 en opnieuw in 1976 werden uitgegeven door het Frysk Instituut van de RU Groningen. (Of verscheen er al eerder een proef-vertaling?) Het ging mis: dit kerkelijk Fries bleek nog moeilijker dan het kerkelijk Nederlands. Achteraf had ik het kunnen weten: als er bij bepaalde gelegenheden jubilea, begrafenissen, enz. een Friese toespraak gehouden moest worden, waren het altijd dezelfde personen die dat deden.

In zijn artikel 'Enkele opmerkingen over het Fries in de kerk', dat in december 2013 in *Historisch tijdschrift GKN* (28, m.n. 14) verscheen, heeft Koen Zondag nog eens gewezen op

de afstand tussen het gewone gesproken Fries en het meer literaire werk. Hij noemt daarbij als voorbeeld de Friese vertaling van Ps. 73:2. Daar zegt de Nederlandse berijming van degenen die boosaardig handelen: 'Zij leven naar hun eigen wet / hun ogen puilen uit van vet'. Bernard Smilde vertaalde die laatste woorden, 'hun ogen puilen uit van vet' – die ook in de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst voorkomen – als: 'pûdeagich binne hja fan fet'. Zondag noemt dat 'een mooie dichterlijke vondst, die in het dagelijks spraakgebruik echter onbekend is'. Ik vraag me echter af – maar geef dit graag voor beter – of dit wel zo'n goed voorbeeld is. Allereerst omdat het toch betrekkelijk kleine *Frysk wurdboek* van 1971 dat in mijn kast staat het gewoon als woord geeft: 'pûdeagig' = 'puilogig', maar vooral ook omdat die samenstelling van 'pûde' (zak) en 'eag' toch ieder Fries dadelijk moet aanspreken.

Is het – gezien die afstand tussen hoog- en laag-Fries – dan toch niet beter dat Fries in de kerk, in de eredienst, in bijbelvertaling en lied, maar op te geven? En het te laten bij het gewone volkse Fries in het leven van alle dag – zolang als het nog duurt en de taal wegsterft onder de overmacht van de eenheidstaal van het Nederlands en steeds meer ook het Engels? Ik acht mij niet gerechtigd hier het laatste antwoord te geven. Ten eerste omdat ik zelf maar een kwartfries ben, die nooit makkelijk Fries zal spreken. Verder ook niet omdat ik al bijna veertig jaar van de praktijk van een Friestalige gemeente verwijderd ben. Wel denk ik persoonlijk: houdt die twee voorlopig nog maar dicht bijeen – en wel om twee redenen.

In de eerste plaats omdat de moedertaal toch altijd de taal is waarin je je gevoelens het beste uitdrukt. Heel sterk heb ik dat een keer ervaren niet hier in Friesland, maar in Groningen. In Delfzijl heb ik in de jaren tachtig heel wat meer moeite moeten doen om het Gronings onder de knie te krijgen dan in Broeksterwoude het Fries. Slechts weinigen hielden het vol om tegen een Nederlands sprekend predikant de eigen taal te blijven spreken. Ik blijf hun die mij hielpen daarvoor dankbaar. Ik denk in dat verband aan een ervaring die ik opdeed in de tijd dat ik kerkvisitator werkzaam mocht zijn, samen met goed Gronings sprekende ouderling. In een bepaalde gemeente was het totaal misgelopen tussen de predikant en de overige kerkenraadsleden. Het begin van de visitatie - waarbij de betreffende predikant niet aanwezig was – verliep keurig in het Nederlands, maar toen de eigenlijke kwestie aan de orde kwam, nam het gebruik van Gronings steeds meer toe. Dan kun je toch zulke emotionele ontladingen niet beantwoorden met een opmerking als 'wat zegt u?' of: 'wilt u dat nog eens in fatsoenlijk kerkelijk Nederlands herhalen?'

Ten tweede: wie laat verslonzen wat in meer dan een eeuw aan Friestalg kerkelijk / christelijk erfgoed is opgebouwd, onthoudt zich en zijn / haar nageslacht veel. Denk alleen maar aan de bijbelliederen van Fedde Schurer.

Waarom, zo heb ik mij de laatste weken steeds opnieuw afgevraagd, hebben vooral bepaalde kerkelijk-Gereformeerde predikanten in Friesland, en dan met name W.H. van Es in 1934 met zijn *Het Friesch in de Kerk* en L.H. Kwast in 1973, 1977-1981 in de *Friese kerkbode*, zich - meer nog dan gereformeerde kerkelijke vergaderingen! - zo verzet tegen het gebruik van Fries in de zondagse eredienst? Jan Popkema geeft daarop als antwoord: de GKN waren ondanks het meervoud in de naam (Gereformeerde Kerken) behept met een hiërarchisch en tevens eenheidsdenken ('ien tsjerke, ien taal'; *Kristlik-Fryske Beweging*, 361 v.). Zelf zou ik verder willen gaan en zeggen: Van Es was bang om de eenheid te verliezen die men nog maar pas had bereikt (met de pacificatie van de synode van Utrecht 1905). Vergeet niet dat Van Es lid was van de befaamde synode van Assen 1926 (kwestie Geelkerken) en ook nog eens curator zowel van Kampen (1922-1939) als de VU (1937-1943), bovendien sinds 1936 nog enkele jaren deputaat voor het verband met Theologisch Faculteit, d.w.z. in de jaren dertig waarin spanningen ontstonden tussen Schilder en H.H. Kuyper en V. Hepp. Kwast was in 1971/72 en 1973/75 lid van de Synode van GKN en vanaf de synode 1969/70 tot en met 1980 deputaat

voor het verband van de VU, waar toen de moeilijkheden rond zijn bijna leeftijds- en studiegenoot H. Kuitert begonnen. Zou dat niet meegespeeld hebben bij de afwijzende houding van Kwast: niet nog meer herrie in de tent dan we nu al hebben? (Valt nog na te vragen).

Vandaar mijn stelling voor de forumdiscussie: ‘De afwijzende uitspraken van gereformeerde predikanten en kerkelijke vergaderingen aangaande het gebruik van Fries in de eredienst getuigen meer van bezorgdheid voor het verlies van eenheid binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland dan van begrip voor het verlangen van hen die de zondagse eredienst ook in hun moedertaal wensten te kunnen vieren. De betreffende uitspraken ademen een ander geest dan A. Kuypers *Eenvormigheid de vloek van het moderne leven* (1869) en evenzo het *Liedboek* van 2013’.

Ter toelichting: Kuypers *Eenvormigheid* stamt uit de tijd dat hij als een toenmalige Wilders zonder al te veel verantwoordelijkheid nog lekker tegen ontwikkelingen in Kerk en Staat kon aanschoppen. Zijn leus luidde: weg met de eenvormigheid en het liberale centralisme! ‘Een eigen vorm voor het eigen leven’ in de Nederlandse Hervormde Kerk, de Nederlandse Staat en met name ook het onderwijs. En in de koloniën ruimte voor de ontwikkeling van een eigen Javaans in plaats van een ‘Nederduitsch’ christendom. Zelfs Friesland wordt in *Eenvormigheid* even genoemd, maar dan niet de taal, maar de kleding: ‘Ach! In verafgelegen gewesten alleen handhaaft zich [vooral bij de vrouwen] nog met moeite en zieltogend het eigenaardig costuum van onzen frieschen boerenstand’ tegen de confectiekleding van de moderne tijd. Met wat Kuyper hier betoogt – ‘Een eigen vorm voor het eigen leven’ - zijn onder meer Friestalige erediensten makkelijk te verdedigen. Het was deze Kuyper die in 1893 met zijn taalcolleges Sipke Huismans inspireerde.

Het lijkt er op dat deze ruimte terug is gekomen nu de GKN opgegaan zijn in de PKN. Zie het *Liedboek* van 2013: nu mag de gemeente zelfs in het Latijn, Spaans (3), Italiaans (1), Frans (5), Duits (7), Afrikaans (1) en vooral Engels (26) de drieënige God eer bewijzen. Waarom dan niet wat Fries erbij, wat Gronings of Twents? In 2014, dus dit jaar nog, zal voor zover ik weet een Friese vertaling van het nieuwe liedboek verschijnen. Maar wordt dit dan alleen een vertaling of ook een boek dat ruimte biedt voor origineel Fries werk, zoals bijvoorbeeld een paar van die prachtige bijbelliederen uit Schurers bundel *De gitaer by it boek?*

Ik eindig waar ik ben begonnen: bij mijn grootmoeder en haar Wumkes-vertaling. Bij het lezen van het Woord vooraf van Jan werd ik tevens getroffen door wat hij schrijft over de Wumkes-vertaling dat hij van zijn vader erfde. Ik dacht wat kunnen *beppes en bibels* – of nog specifieker: exemplaren van dat *Nije testamint* – toch diepe sporen nalaten in een mensenleven! Jan gaf zijn boek een opdracht mee: ‘Heit ta neitins’. Ik mocht met hem meelesen ‘Beppe ta neitins’ – dat heeft me veel genoegen gedaan!